

A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között

ISTVÁN CSERNICKÓ

The status of languages and the official bilingualism in Transcarpathia /Subcarpathia in the period of 1867–2010

81` 244(477.87)

81` 246.2(477.87)

323.15(477.87)

Keywords: Changes of empires in Transcarpathia/Subcarpathia. The ethnic-linguistic relations between 1867 and 2010. The statute of languages in the region. Official/in-office bilingualism in Transcarpathia/Subcarpathia before 1991. Language policies and the use of minority languages in the official communication in the independent Ukraine.

1. Impériumváltások Kárpátalján

A ma Kárpátaljaként ismert régió – amiként az egész Kárpát-medence – az elmúlt csaknem másfél évszázadban számos államfordulatot ért meg (1. táblázat). A közismert anekdota szerint az egyszeri kárpátaljai bácsi úgy fordult meg élete során több államban is, hogy ki sem mozdult szülőfalujából.

1. táblázat. A ma Kárpátaljaként ismert régió hovatartozása és státusa 1867–2010 között

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Osztrák–Magyar Monarchia	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió, a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy vármegyéje.
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	Ruszkra Krajna (1918. 12. 25.); Hucul Köztársaság (1919. 1. 8.); Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye	A Ruszka Krajna elnevezésű ruszin autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. A Körösmezőn kikiáltott Hucul Köztársaság a vidék keleti részét érintette, de a román hadsereg gyorsan felszámolta. Ekkor a régió még nem egységes és nem önálló közigazgatási egység.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь)	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1938–1939	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь)	Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákiaián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Kárpáti Ukrajna	1939. 3. 14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	„Idejleglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944. 11. 26.–1946. 1. 22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Átmeneti államalakulat, mindennemű nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (terület, megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (terület, megye) a független Ukrainán belül.

(Forrás: Fedinec 2002; Fedinec–Vehes szerk. 2010; Levenec és mtsai 2008; Vehes és mtsai 2011, 258–265. p.)

A politikai határoknak a térségben az 1990-es években bekövetkezett újabb módosulásai, illetve a kommunista egypártrendszer és az erőszakolt internacionalizmus megszűnése, a demokratikus átalakulások, valamint az európai kisebbségvédelmi egyezmények elfogadása óta a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségi közösségek egyik központi törekvésévé vált a magyar nyelv státusának rendezése, hivatalos/hivatali használatának elérése (Cserniczkó–Szabómihály 2010, Cserniczkó–Péntek–Szabómihály 2010). A magyar kisebbségi és nyelvpolitika eredményeit és kudarcait, a magyar nyelv státusában bekövetkezett változásokat azonban rendszerint csak a legutóbbi, szocialista korszakhoz szokás mérni. Általában kisebb az érdeklődés a Trianon előtti vagy a két világháború közötti időszak nyelvpolitikai helyzete iránt. Az alábbiakban azt mutatjuk be Kárpátalja példáján, hogy nem tanulságoktól mentes a nyelvek státusának elemzése a kiegyezéstől máig terjedő időszakban, illetve kitérünk arra, milyen esélyei vannak a nyelvi kérdés rendezésének a mai Kárpátalján.

2. Kárpátalja etnikai-nemzetiségi viszonyai (1880–2001)

A mai Kárpátalja területe etnikailag és nyelvileg régóta heterogén régió (vö. Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998). Erre utalnak a vidék etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó demográfiai adatok (2. táblázat).

2. táblázat. Az etnikai-nyelvi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban)¹

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,60	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,40	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,30	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

(Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] adatai [1880–1941]*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.; Molnár–Molnár 2005.)

A fent említett államfordulatok – nem kis részben az egymást váltó államok nemzetiségi politikája révén – hatással voltak a régió lakosságának etnikai-nyelvi összetételére, ami a 2. táblázatban bemutatott adatsorokon is tükröződik. A táblázatban több üres cella van. Például a ruszinok 1959-re eltűnnek a statisztikákból, feltűnnek ellenben az ukránok és az oroszok. Ennek okait az alábbiakban kell keresnünk. Az oroszok a mai Kárpátalja területén jelentős számban csak a második világháborút követően jelentek meg. A régió többségét alkotó szláv lakosságot a terület Szovjetunióhoz csatolása előtt rendszerint ruszinként, ruthénként, magyar-oroszként, kárpátoroszként, kisoroszként tartották számon, ám a szovjet hatóságok a ruszin etnonimát (és szinonimáit) eltörölték, és a helyi szláv lakosságot ukránként tartották nyilván. Ezt a gyakorlatot követi az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna is, tagadva a ruszin nemzetiség és nyelv létezését; a ruszinokat az ukránok egyik néprajzi csoportjaként, nyelvváltozataikat pedig az ukrán nyelvjárásaiként tartják számon (Melyik–Cserniczkó 2010, 100–103. p.). A zsidókat külön etnikumként csak az 1921-es csehszlovák népszámlálással kezdődően tartják nyilván, előtte anyanyelv alapján sorolták be őket (l. Varga 1992, 15–16. p.). A táblázatból látszik azonban, hogy a mai Kárpátalja területe etnikailag és nyelvileg is színes régió.

3. A nyelvek státusa a régióban

A nyelvpolitika az államnak az a tevékenysége, amely a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a nyelvek és beszélőik státusát, a nyelvek használatának körülményeit.² A nyelvpolitika határozza meg például, hogy mely nyelvek

1. A táblázat címében nem véletlenül szerepel az „etnikai-nyelvi” megjelölés: a különböző népszámlálások ugyanis más-más időben, eltérő szemlélet és módszertan szerint, illetve különböző kérdések alapján készültek. Egyes censusok során például a nemzetiséget, máskor az anyanyelvet vették figyelembe, de arra is van példa, hogy mindkettőre rákérdeztek.
2. A nyelvpolitika fogalmának számos definícióját, értelmezését l. pl. Szépe–Derényi szerk. 1999.

szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az államigazgatásban, a szolgáltatási szférában, az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban, vagy hogy a társadalmi és kulturális élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata. Egyetlen olyan állam sem kerülheti el a fent említett nyelvpolitikai döntések meghozatalát, melynek területén egynél több nyelv használatos (Kymlicka–Krizsán 1997, 43. p.). Kárpátalja nyelvi változatosságával a régiót birtokló valamennyi államalakulatnak szintén szembe kellett néznie, és nyelvpolitikájában mindegyik törekedett is arra, hogy – saját céljainak megfelelően – befolyásolja a nyelvek státusát, használati körét.

A mai Kárpátalja területén osztozó államok mindegyike saját céljainak megfelelő nyelvpolitikát folytatott. Ennek egyik legszembetűnőbb következménye, hogy a régióban a különböző politikai korszakokban más-más nyelvnek volt államnyelvi és/vagy hivatalos státusa. Az első világháborút lezáró békedöntésekig (az Osztrák–Magyar Monarchiában) a magyar, 1918 és 1938 között (Csehszlovákiában) a „csehszlovák” volt az államnyelv. A gyakorlatban meg nem valósult ruszin autonómia (Podkarpatszka Rusz) területén elvileg a ruszin is hivatalos nyelv volt. Az 1939 márciusában kikiáltott Kárpáti Ukrajnában az ukránt definiálták államnyelvként. Rövid ideig (1939–1944) ismét a magyar volt az államnyelv, illetőleg a létre nem jött autonóm területen a magyar mellett a ruszin volt az a nyelv, melyet hivatalos nyelvként használtak. A Szovjetuniónak *de jure* nem volt ugyan államnyelve, ám 1945-től Ukrajna függetlenné válásáig (illetve a nyelvtörvény 1989-es elfogadásáig) gyakorlatilag az orosz töltötte be ezt a funkciót; az ukrán egyfajta hivatalos nyelvként funkcionált az orosz mellett. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnának pedig az ukrán az egyedüli államnyelve és hivatalos nyelve is egyben.³ Vagyis a kárpátaljaiak nagy része több generációra visszamenőleg legalább egy államváltást s ezzel együtt legalább egy nyelvi fordulatot személyesen is megélt (Cserniczkó–Melnik 2010).

Az állami nyelvpolitika a kisebbségi nyelvek státusát, használatát is meghatározza. Heinz Kloss (1967) szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető:

1. A kisebbség nyelve az egész ország területén államnyelv vagy hivatalos nyelv.
2. Egy nagyobb regionális egység (országrés, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.
3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.
4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem (vagy csak korlátozottan) használható.
5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

3. Az ukrán Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-pn/99. számmal kiadott állásfoglalása 3. pont 1. bekezdése egyenlőségiélet tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.” L. Cserniczkó szerk. 2010, 36. p.

S bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv önálló létezését nem ismerik el az államok. Ezt mi a 6. fokozatnak tekintjük.

A 3. táblázatban Kloss osztályozása alapján foglaljuk össze a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban.

3. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Kloss (1967) osztályozása alapján

Nyelvek → Államok ↓	Ruszin	Ukrán	Magyar	Orosz	Csehszlovák	Román
Osztrák– Magyar Monarchia (1867–1918)	3.	–	1. Államnyelv	3.	4.	4.
Első Csehszlovák Közt. (1918– 1938)	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	3.	3.	1. Államnyelv	3.
Második Csehszlovák Köz. (1938– 1939)	4.	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	3.	1. Államnyelv	3.
Kárpáti Ukrajna (1939)	–	1. Államnyelv	3.	–	4.	4.
Magyar Királyság (1938/39– 1944)	2. (Kárpátaljai Kormányzói Biztosság)	5.	1. Államnyelv	4.	4.	4.
Szovjetunió (1945–1991)	6.	2. (Ukrán SZSZK)	3.	1. Államnyelv (törvényben nem rögzített státus)	3.	4.
Ukrajna (1991-től)	6.	1. Államnyelv (1989-től)	3.	3.	3.	3.

(Forrás: Cserniczkó 1998; Cserniczkó–Melnyik 2010; Nádor 2002.)

A 3. táblázatban szereplő hat nyelv között egy sincs, melynek státusa állandó lett volna a vizsgált közel másfél évszázad során:

a. A ruszin nyelv – mint a régió többséget alkotó szláv lakosságának nyelve/nyelv-változata – csak rövid ideig tölthette be a hivatalos nyelv funkcióit, ám az ukrán kiszorította pozíciójából, és a második világháború vége óta az állami hatóságok el sem ismerik önálló nyelvként.

b. Az ukrán a két világháború közötti csehszlovák korszakban jelent meg a régióban Galícia irányából, és a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott miniállam rövidke fennállása idején került először államnyelvi státusba; elvileg hivatalos nyelv volt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban, és a független Ukrajnának ismét ez az államnyelve.

c. A magyar mindvégig használatos volt az oktatásban, kultúrában Kárpátalján, s amikor a vidék magyar fennhatóság alatt állt, államnyelvként funkcionált. Az is látszik, hogy a Szovjetunió széthullása lényegesen nem változtatott a nyelv státusán.

d. Az orosz nyelv jóval a második világháborút megelőzően megjelent a régióban: az orosz nyelv volt a helyi szláv lakosság emelkedett funkciókban használatos irodalmi nyelvváltozata, kultúrájának és oktatásának nyelve, több-kevesebb korlátozással egészen 1944-ig (Káprály 2008). A Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelveként” kiemelt státust élvezett. Ukrajnában jogi szempontból egyike az ország kisebbségi nyelveinek, a valóságban azonban használati köre és elterjedtsége ma is kiemeli a többi, elvileg azonos státusú kisebbségi nyelv közül.

e. A „csehszlovák” nyelv csupán az 1919 és 1939 közötti időszakban élvezett kiemelt státust, a többi korszakban egyike a vidéken használatos kisebbségi nyelveknek.

f. A román nyelvet mindvégig kisebbségi nyelveként használták a régióban. A Szovjetunió fennállása idején azonban a kárpátaljai románokat (is) moldávként tartották nyilván, a kárpátaljai román nyelvváltozatokat moldávnak tekintették (Melnik–Cserniczkó 2010, 84–85. p.).

4. Hivatalos/hivatali kétnyelvűség Kárpátalján 1991-ig

A magyar mint kisebbségi nyelv hosszú távú fennmaradása a Magyarországgal szomszédos országokban elsősorban nyelvpolitikai tényezők függvénye: megfelelő státusának biztosítása, használati körének törvényekben garantált bővítése nélkül a visszaszorulás folyamata nem állítható meg (Cserniczkó–Szabó Mihály 2010, 188. p.). Nem érdektelen annak áttekintése sem, milyen lehetőség nyílt a kisebbségi nyelvek hivatali/hivatalos használatára az elmúlt csaknem 150 évben.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelveként való használatára több alkalommal is lehetőség nyílt Kárpátalján.

A kiegyezés utáni Magyarország nemzetiségi és nyelvpolitikájában mérföldkő volt a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868. évi XLIV. tc. elfogadása, amely szerint a törvényhozás és a legfelső hatóságok nyelve a magyar, de a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kell tenni. A törvény 21. §-a kimondja: „A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.” A 23. § szerint: „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.”

A nemzeti kisebbségek jogállását Csehszlovákiában a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. Az alkotmány 3. §-a szerint a mai Kárpátalja területével nagyrészt azonos Podkarpatszka Rusz a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”.⁴ Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósította meg.

A nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. Az 1. § szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. A „csehszlovakizmus” korabeli politikai felfogása szerint (I. Pomichál 2007) a nyugati (cseh) és

4. Az említett dokumentumokat l.: Fedinec 2004.

keleti (szlovák) dialektusból álló csehszlovák nyelv változatai közül Podkarpatszka Rusz területén logikusan a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból közelebb áll a ruszhoz, mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, nem a szlovák.

Ruszinszkó (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a nyelvtörvény 6. §-a kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével”. A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszinszkó kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban – a korabeli megnevezés szerint – „orosz (kisorosz)”, azaz ruszin/ukrán nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetményeket.⁵

A nyelvtörvény és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek (mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból) viszonylag széles jogokat biztosítottak tehát a kisebbségi nyelvek beszélőinek. A törvény garantálta a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nemcsak szóban, hanem írásban is. Azokban a bírósági járásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézés ezen a nyelven is előírták. Ennél is szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított a nyelvtörvény azoknak a városoknak és járásbíróságoknak a területén, ahol a kisebbség aránya az 50 vagy a 75 százalékos határt is elérte. Ahol a kisebbség aránya meghaladta a 75%-ot, a járási képviselő-testületek dokumentumait nem volt kötelező államnyelven is kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta (Lanstyák 1991).

A szabad nyelvhasználat joga nem csak a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbíróság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával. Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem előírta a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt. Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel. Az iskolákban nem csak az államnyelvet, hanem a regionális többség nyelvét is tantárgyként oktatták.

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, és Nagyszőlősi járásban használhatták a hivatalokban.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében a terület déli, zömében magyarok lakta sávja visszakerült Magyarországhoz. November 3-án a régió Avgusztin Volosin vezette kormánya kiáltványban deklarálta a független állam létrejöttét Podkarpatszka Rusz Csehszlovákia kötelékében maradt részén. A nemzetközi politika esemé-

5. L. a rendelet IV. részének XIX., Ruszinszkóra vonatkozó pontjait (közli Fedinec 2004, 168. p.).

nyei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig Volosin kormánya – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként.⁶ A rendelet 2. §-a lehetővé teszi, hogy a cseh és az orosz nemzetiségűek saját nyelvükön nyújtsák be hivatali beadványaikat (Cserniczkó–Fedinec 2010).

1939 márciusában a magyar honvédség egy katonai akció révén az egész Kárpátalja területét visszacsatolja Magyarországhoz. A ruszin többségű vidéken létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság közigazgatásának rendezéséről szóló 1939. évi 6200. számú miniszterelnöki rendeletet a kormány 1939. május 23-i ülésén fogadták el.⁷ S bár a helyi szláv lakosság autonómiájának ígérete többször is napirendre került az adott időszakban, ez az eredetileg ideiglenesnek szánt rendelet volt a régió közigazgatásának jogi alapja egészen 1944 tavaszáig, amikor a területet hadművelési területté nyilvánítják.

Ez a 6200. sz. rendelet vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét (Botlik 2005a, 2005b). A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz” (azaz a ruszin/ukrán). A rendelet kötelezően előírja, hogy a törvényeket mindkét nyelven közzé kell tenni. A hivatalokhoz, állami szervezetekhez magyar-orosz nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ ezen a nyelven kell kiadni.

Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, melyek szerint Kárpátalján a magyar-orosz nemzeti nyelvi nyelv, hanem második államnyelv (Cserniczkó 2010; Fedinec 2002, 339–340. p.).

Egy 1939. július 25-i kormányhatározat értelmében az állami közhivatalok nevét magyar és magyar-orosz nyelven is fel kellett tüntetni Kárpátalján, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetőanyagokat elhelyezni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. Az 1939. augusztus 2-án kiadott 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a régióban az állami hivatalok alkalmazottai a szóbeli érintkezésben kötelesek a magyar-orosz nyelvet használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, s el kell fogadniuk az ilyen nyelven megfogalmazott beadványokat is; minden hivatalos nyomtatványnak, úrlapnak kétnyelvűnek (magyar–magyar-orosz) kell lennie.

A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a légénységi létszám 50%-át a magyar-orosz ajkú légénység meghaladja, a csapatnyelv a magyar-orosz, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad (Fedinec 2002, 340. p.). A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk a nyelvet).

6. Az 1938. november 25-én kelt dokumentum 1. §-a szerint: „Az államnyelv Podkarpatszka Rusz országban az ukrán (kisorosz) nyelv.” A dokumentumot az *Урядовий вісник* [Kormányzati Közlöny] című lap 1938. december 6-án Huszton megjelent 3. számában és a *Нова Свобода* [Új Szabadság] című újság 1938. december 15-i 132. számában közzétették.

7. A dokumentumot közli Fedinec 2004, 528–534. p.

A hivatali kétnyelvűségről szóló rendeletek gyakorlati megvalósítása végett Kárpátalján 1939. július 29-étől adták ki a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстникъ* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a Kormányzói Biztosság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a jobb oldali hasáb magyar, a bal oldali magyar-orosz nyelven közölte a szövegeket. A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelenetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. „A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek – mondta Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa. – Kell, hogy a nép a hivatalokhoz saját anyanyelvén fordulhasson. Kárpátalja tisztviselőitől megkívánom, hogy hivatali területük népi nyelvét mielőbb megtanulják.”⁸ Ennek elősegítésére 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Magyarország nyelgyakorló könyv*⁹ címmel, majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent,¹⁰ továbbá kiadtak egy *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*¹¹ című kötetet is. Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára. 1943-ban ruszin nyelvkönyvet adtak ki a honvéd akadémiák hallgatói részére.¹²

A tisztviselőknek vizsga keretében kellett számot adniuk nyelvtudásukról. Kozma személyes példával, illetve a csendőrök körében pénzdíj kifizetésével ösztönözte a nyelvtanulást (Levenec és mtsai 2008, 351. p.). A kormányzói biztos 1940. szeptember 15-én a beiktatása során tartott beszédében ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására. „A rutén néppel rövid időn belül – ha egykori tudásomat felfrissítettem és kifejlesztettem – ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom annyira, hogy a legszükségesebb dolgokban román nyelvű fiainkkal saját nyelvükön beszélhessek” – jelentette ki a régió legfőbb közjogi méltósága.¹³

A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat, például a Debreceni Nyári Egyetem keretében.

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelező a magyar nyelv ismerete, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása

8. Kozma beszédét közli Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

9. *Magyarország nyelgyakorló könyv*. Ungvár, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

10. *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarország nyelgyakorló könyvhöz*. Ungvár, Állami Nyomda, 1940.

11. *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*. Ungvár, Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

12. Gönczy, L., *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.

13. A beszédet közli Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma fogalmazott – „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad”.¹⁴ A nem magyar tannyelvű oktatási intézményekben kötelezően oktatják a magyar nyelvet, a magyar tanítási nyelvű gimnáziumi osztályokban a ruszint (Cserniczkó–Melnik 2010).

A korabeli magyar kormányzat tehát nem csupán a törvényi háttérét teremtette meg a hivatali kétnyelvűségnek, hanem az állami költségvetés terhére igyekezett biztosítani azokat a feltételeket is, melyek a hivatali kétnyelvűség gyakorlati működéséhez szükségesek. Mindez annak a kormányzati irányelvnek megfelelően történt, mely szerint „Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv”.¹⁵ Ennek megfelelő véleményét Kozma is kifejtette: „Kárpátalja kevert népi összetételű országrészt, tehát csak úgy boldogulhat, ha minden, a nyelvek révén előálló súrlódást kiküszöbölünk. Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést, mert Kárpátalja élete könnyebb és boldogabb lesz, ha a nyelvi kérdés mint politikai kérdés napirenden nem szerepel és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja.”¹⁶

A Szovjetunió belüli Ukrajnában az ukrán nyelv megjelent ugyan az orosz mellett a feliratokon, a hivatalos okmányokban, a hivatali űrlapokon, azonban a szovjet mintájú nemzetiségi–orosz kétnyelvűséget nem tekinthetjük szimmetrikusnak (Cserniczkó 1998, 145–146. p.).

5. Nyelvpolitika és a kisebbségi nyelvek hivatali használata a független Ukrajnában

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna törvényei megengedik, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak (tehát ahol arányuk 50% fölötti), az államnyelv mellett a kisebbség nyelvét is használják a hivatalokban. Ám a törvény nem előír, hanem csupán megengedő formulát tartalmaz, illetve nem világos, mit jelent az, hogy „az államnyelv mellett” használható a kisebbségi nyelv, nincs végrehajtási mechanizmus a törvény alkalmazásához. Ez pedig gyakorlatilag lehetlenné teszi a kisebbségi nyelvek hivatali használatát (Cserniczkó szerk. 2010). Valójában csupán arra van lehetőség, hogy a magyar nyelv az államnyelv mellett megjelenjen a közterületi feliratokon, az állami és önkormányzati hivatalok és intézmények névtábláin, a helységnévtáblákon, valamint a magyar többségű településeken a helyi önkormányzatokkal való szóbeli érintkezésben.

A jogalkalmazást jelentősen megnehezíti az ország nyelvi helyzete és a nyelvi kérdés politikai és érzelmi telítettsége.

A független Ukrajna *de jure* egynyelvű állam, melynek egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve van: az ukrán. Az ország azonban *de facto* kétnyelvű. A szociolingvisztikai és szociológiai kutatások alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre széles körű: a társadalom jelentős része mindkét nyelvet

14. L. Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

15. A miniszterelnöki rendeletet idézi Fedinec 2002, 339. p.

16. L. Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

használja a mindennapokban (Visnyak 2008a; Vorona–Sulha szerk. 2007; Medvegyev 2007). Az ország lakosságának közel fele oroszul (is) beszél, ír és olvas a mindennapokban, s megközelítőleg 30%-ának az anyanyelve is az orosz (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009; Majboroda és mtsai szerk. 2008). Az ukrán és orosz nyelv hosszú ideje fennálló, szoros és intenzív kapcsolata következtében egy olyan kontaktusváltozat is kialakult (az ún. szurzsik), melyet az ukrán nyelv művelők rendszerint negatívan értékelnek, ám ez a nyelvváltozat az ukrán állampolgárok jelentős része által alapnyelvként, a mindennapi nyelvhasználat eszközeként használatos (Bilaniuk 2004, 2005; del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009).

Szociolingvisztikai kutatások arra is rámutatnak, hogy az ország különböző régióiban más-más a nyelvi helyzet, s ennek megfelelően más az ukrán és az orosz nyelv használati gyakorisága, presztízse. Ukrajna régiói között nyelvi tekintetben egyértelműen jelentkező törésvonalak vannak (Arel–Khmelko 1996; Khmelko–Wilson 1998; Khmelko 2004). Ezek a szakadékok politikai, ideológia és kulturális síkon is észlelhetők (Kubicek 2000). Az ország valamennyi eddigi választás alkalmával gyakorlatilag két részre szakadt: a főként az ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régió az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik jelentős politikai erő mellé álltak (Melnik–Cserniczkó 2010, 67–78. p.).

A nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett választási kampányok következtében a mai Ukrajnában paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és a nyelvek státusának megítélése kapcsán. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnak, hogy ha az orosz második államnyelvévé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, hogy az ukránosító politika veszélyezteti az orosz nyelvet és az ukrain oroszok nemzeti azonosságtudatát (Zaremba–Rimarenko 2008, 276. p.). A nyelvi kérdés kiélezettsége okán az ukrán politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbálnak egyensúlyozni a nyelvi két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után már nem ragaszkodnak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008, 53–54. p.).

A független Ukrajna első elnöke, a szocializmusból hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk nem erőltette ugyan az ukránosítást, de számos pozíciót engedett át a nemzeti elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Utódja, Leonyid Kucsma az elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének és az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát 1994-ben. Az 1999-es elnökválasztási kampányban azonban Kucsma az oroszbarát kommunista párti Petro Szimonenkóval került szembe. A főként a dominánsan orosz ajkú keleti és déli szavazóbázisra támaszkodó baloldali ellenfelével szemben ekkor kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve lehet: az ukrán; ezzel maga mellé állította a központi és nyugati országrész szavazóit, és megnyerte a választást.

A 2004-es narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a

de facto szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része több nyelvet használ) közötti feszültséget feloldják, és egyesítsék a tagolt országot. A cél a minden szempontból homogén nemzetállam kialakítása volt, s ebben kulcsszerepet szántak az ukrán nyelv „egységesítő” erejének. „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írta például Ukrajna egykori narancsos elnöke, Viktor Juscsenko (2010), aki szerint „a kétnyelvűség az eurázsiaiáság tipikus megnyilvánulása”. A nemzeti politikusok szemében mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellenében foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008, 207–209. p.). A magukat nemzetinek tekintő erők szerint az állam egysége és biztonsága egynyelvűséget, illetve az ukrán nyelv egyedüli dominanciáját követeli meg. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – véli Juscsenko (2010). Ezek a politikusok törvényszerűnek tartják ma is, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során ráerőszakolt aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűséget követően egynyelvűsége törekszik (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008, 168. p.). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (Pavlenko 2006). Ez a nemzetpolitika azonban az ország keleti és déli régióiban erős ellenszenvet szült. A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet.

Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást a narancsos Viktor Juscsenkóval és Julija Timosenkóval szemben, aki a kampányban azt ígérte, hogy rendezi az orosz nyelv státusát. Azonban amint hatalomra került, gyorsan felmérte, hogy ha az orosz nyelv státusának érdemi erősítésébe fog, akkor szembekerül az ország nyugati, északi és központi részével. Gyorsan lemondott ezért arról, hogy az orosz második államnyelv legyen Ukrajnában. De hogy (legalább részben) megfeleljen választói elvárásának, az őt támogató Régiók Pártja olyan nyelvtörvénytervezetet terjesztett a parlament elé, amely az orosznak a hivatalos nyelv státusát biztosítja gyakorlatilag az egész ország területén és a közigazgatási egységek közel kétharmadában. Az ukrán nemzeti erők ellenállását látva azonban a parlament nem tárgyalta a tervezetet.¹⁷ Maradt tehát a *status quo*: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, de az orosz dominál az ország több régiójában, és uralja a populáris kultúrát, a médiát.

A vezető ukrán politikai erők különböző nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik, hol a másik került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő magyar közösség

17. A nyelvtörvény tervezetével szemben negatív véleményt fogalmazott meg a Velencei Bizottság is. Lásd: Opinion on the draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011).

nem tudja eldönteni a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselője révén megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni Kárpátalján.

A narancsos forradalom győzelmét követő időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a Nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások megnyerése után azonban a nemzeti erők erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfélemdkeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpartinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló, a KMKSZ politikai ellenlábasaként elkönyvelt Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfélemdkeznek arról, hogy a nyelvi kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének, a választók mozgósításának egyik legfontosabb elemévé vált Ukrajnában (Beregszászi–Cserniczkó 2010).

A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes vezető politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnában egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008; Visnyak 2008b). Ez a megoldás jelenik meg az ukrajnai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008, 332–339. p., 2009; I. még Melynik–Cserniczkó 2010, 146. p.).

Az ukrán történelemben sem előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről, amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsa, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Cserniczkó 2009, 71. p.). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás, 1085 nemzetiségi községi tanács és 107 nagyközségi-kisvárosi nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001, 82. p.). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve az ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi jogokat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata azonban 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001, 84. p.). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha alkalmazása terén számos probléma merült fel (I. Tóth–Cserniczkó 2009, 72–73. p.).

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést. A részletes végrehajtási rendeletek kidolgozása során a régió történetéből ismert hasonló hagyományok is jól hasznosíthatók volnának.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami két-nyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhitetni, hogy szívén viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnak minősített (pl. Tóth 2008; Orosz 2009) kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.¹⁸ Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben¹⁹ az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar, román, moldáv, krími tatár, melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.²⁰

A nyelvi kérdés tehát Ukrajnában erősen átpolitizált. Az a politikai erő, amely a fennálló status quót meg akarja változtatni, mindenképpen szembekerül az ország egyik felével. Nem véletlen, hogy az elmúlt 15 évben Ukrajnában egyetlen olyan törvényt sem fogadtak el, amely közvetlenül érinti a kisebbségek vagy a nyelvek státusát.²¹

18. Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz, román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 p. <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

19. Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежнє оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 p. Lásd: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

20. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha valaki például az Ungvári Nemzeti Egyetem vagy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakjára szeretne felvételizni, akkor ukrán nyelv és irodalom, Ukrajna története és idegen nyelv (angol, német, francia vagy spanyol) felvételi vizsgát kell tennie (az idegen nyelv helyett az orosz nyelvet is választhatja). Magyarból ellenben tilos vizsgáznia.

21. Kivételt csak két nemzetközi dokumentum ratifikálása jelentett (Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája).

6. Összefoglalás

Kárpátalja egyik jellemzője a több etnikum, nyelv és felekezet egymás mellett élése. Ezeket a jellegzetességeket mindegyik államhatalom elismerte. Ám szinte valamennyi hatalom az aszimmetrikus, felcserélő kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségeknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására; a kétnyelvűség csupán a többségi egynyelvűség felé vezető út egyik állomása. Az állami nyelvpolitika minden korszakban a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb feltételeként az ország államnyelvének magas szintű elsajátítását kínálta fel. Az, hogy a kisebbségek integrációja és nyelvi hátrányos helyzetük a kisebbségi nyelvek támogatásával, státusának megerősítésével, a hozzáadott kétnyelvűség kialakításával is csökkenthető, egyik uralkodó államhatalom képviselőiben sem merült fel érdemben.

A mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség–kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Alaptételként szerepelt, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát alapvetően nem tiltották ugyan, de használatukat elsősorban a kultúra, az oktatás és a magánélet területén engedélyezték. A nyelvpolitika valódi törekvése nem a hozzáadott többnyelvűség megteremtése, hanem az államnyelv pozíciójának erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú, felcserélő kétnyelvűségének kialakítása. A mai Ukrajna nyelvpolitikája lényegi vonásait tekintve nem tér el a megelőző korszakok hasonló tevékenységétől. Ukrajna is arra törekszik, hogy a hatalmon osztozó elit pozícióit többek között a nyelvpolitika révén is megerősítse, illetve újratermelje.

Az 1867 és 2010 közötti közel másfél évszázad nyelvpolitikájának áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy évtizedekkel az 1990-es években kidolgozott európai kisebbségvédelmi standardok²² megjelenése előtt Európának ebben a periférikus régiójában a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatának olyan modelljeivel kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, melyek akár ma is mintául szolgálhatnak. Ezek a modellek ugyan egyik korszakban sem működtek tökéletesen,²³ a többségi társadalom asszimilációs törekvései mindvégig kitapinthatók voltak a térségben, de a kisebbségi nyelvek státusának, használati körének megnyugtató rendezésére több alkalommal is kísérlet történt. Ám mindaddig, amíg Európának ezen a tájékán az egyetlen állam- és

22. Például: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (1992), Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995), A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések (1996), A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és értelmező megjegyzések (1998) stb.

23. A társadalmi, politikai, történelmi kontextus szempontjából mindegyik rendszernek számos hiányosságát sorolhatjuk fel, de ha csupán a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatára vonatkozó tényeket nézzük, akkor a korabeli minta több aspektusból szolgálhat mintául ma is.

hivatalos nyelv kizárólagos dominanciáját, a felcserélő kétnyelvűséget és a kisebbségek nyelvi asszimilációját tekintik természetesnek, az olyan etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti szempontból egyaránt sokszínű régiók, mint amilyen Kárpátalja, nem érték-ként, hanem a homogenizációt, sőt: az állambiztonságot fenyegető veszélyként jelennek meg a politikai közbeszédben. S nem csak Ukrajnában.

Felhasznált irodalom

- Arel, D.–Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, Vol. 9/1–2. 81–91. p.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2010. Róka fogta csuka? Az ukrajnai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről. In Cserniczkó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 180–190. p.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) (szerk.) 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (ed.) 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine. Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhuk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, Vol 8. Number 4. 409–425. p.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Botlik József 2005a. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. kötet. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.
- Botlik József 2005b. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Brenzovics László (szerk.) 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 2010. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 584–592. p.
- Cserniczkó István (szerk.) 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, PoliPrint.
- Cserniczkó István–Fedinec Csilla 2010. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 572–583. p.
- Cserniczkó István–Melnik, Szvitlana 2010. A nyelvpolitika fogalma. In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 553–562. p.
- Cserniczkó István–Péntek János–Szabó Mihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvvaltozók a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio*, 2010/3. 3–36. p.
- Cserniczkó István–Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. p.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla–Mikola Vehes (szerk.) 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Gaudio del, Salvatore–Tarasenko, Bohdana (Гаудио дель С.–Тарасенко Б.) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In Besters-Dilger (szerk.) 2008, 316–331. p.
- Gaudio del, Salvatore–Tarasenko, Bohdana 2009. Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger (ed.) 2009, 327–358. p.
- Jusczenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День*, № 180. 6 жовтня 2010.
- Káprály Mihály (Капраль Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensis*, VIII. 178–195. p.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Khmelko, V. (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки, НАУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15. p.
- Khmelko, V.–Wilson, A. 1998. Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In T. Kuzio (ed.): *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London, Armonk, 64–76. p.
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington, Indiana University, 7–17. p.
- Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograpy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Kubicek, Paul 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies*, Vol. 52/2. 273–294. p.
- Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In Besters-Dilger (szerk.) 2008, 11–54. p.
- Kymlicka, Will–Krizsán Andrea 1997. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum*, 1997/2. 43–53. p.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72. p.
- Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ, ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса.
- Majboroda, Oleg (Майборода О.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, 49–85. p.
- Majboroda, O.–Pancsuk, M. (Майборода О.–Панчук М.) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In Majboroda, O. és mtsai (szerk.) 2008, 205–234. p.
- Medvedev, Oleg (Медведев Олег) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market /analytics/?pid=2386
- Melnyik, Szvitlana–Cserniczkó, István (Мельник Світлана–Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, ПоліПрінт.

- Molnár József–Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, KMP SZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, BIP.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. In Герцог Ю. (ред.): *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород, Поліграф центр Ліра, 287–291. p.
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 26, 78–99. p.
- Pomichál Richárd 2007. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2. 63–85. p.
- Rjabosapko, L. (Рябошапко Л.) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Semsucsenko, J.–Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю.–Горбатенко В.) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 157–173. p.
- Szépe György–Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina.
- Tóth Mihály–Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio*, 2009/2. 69–107. p.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня*, № 36. 27 вересня–3 жовтня 2008.
- Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio–MTA Történettudományi Intézet.
- Vehes, Mikola és mtsai szerk. 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ужгород–Ungvár, Hoverla.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008a. Динаміка мовної ситуації в Україні. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 75–85. p.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008b. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 144–156. p.
- Vorona, V.–Sulha N. (Ворона В.–Шульга Н.) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ, Інститут соціології НАН України.
- Zaremba, J.–Rimarenko, S. (Заремба О.–Римаренко С.) 2008. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 258–280. p.

ISTVÁN CSERNICKÓ

The status of languages and the official bilingualism in Transcarpathia/Subcarpathia in the period of 1867–2010

In the course of the 20th century the region of Transcarpathia/Subcarpathia belonged to a number of different states: the Austro–Hungarian Empire, Czechoslovakia, the independent Carpathian–Ukraine, the Hungarian Kingdom, the Soviet Union, and finally to Ukraine. In this paper I would like to outline the main features of the regional language policies of these states. I will describe the status of languages in different eras. It will be discussed how many official languages were used in the region in certain periods. Finally, the analyses of the state of the language policy of the present Ukraine will be detailed.